

DER MÜNZFUND VON NYÍRIBRONY

Im Gebiet der Gemeinde Nyíribrony (Komitat Szabolcs) auf dem Grundstück, Hauptstraße Nr 76, fand man in einem Tongefäß einen Münzfund von insgesamt 9 kg, der teilweise aus dem XVI., teilweise aus dem ersten Viertel des XVII. Jahrhunderts stammende Münzen enthielt. Der Fund bestand aus 9973 Stücken, enthielt eine größere Zahl ungarische und siebenbürgische, ferner polnische und tschechische Münzen, eine kleinere Anzahl bestand aus verschiedenem deutschen Kleingeld.

Die Reihenfolge der Münzen, die im Fund vorhanden sind — Mit Ausnahme eines Stückes — zieht sich bis 1623 hin (die jüngsten Prägungen: Die Denare Ferdinand II., aus dem Jahre 1623 mit den Signaturen K—B und P—P, der Denar von Gábor Bethlen aus 1623, Signatur B—Z und der polnische Dukat Sigmund III., aus dem Jahre 1622.). Auf Grund dieser Angaben kann man die Zeit der Verbergung des Fundes auf das Ende 1623, oder auf den Anfang des Jahres 1624 datieren. Merkwürdigerweise befindet sich im Münzenfund ganz als Einzelstück auch der Denar Ferdinand II., geprägt 1631 in Körmöc. Es ist möglich, daß diese Münze irgendwie später mit dem Material dieses Fundes vermengt wurde, noch wahrscheinlicher ist es aber, daß sie eine falsche Prägung sei (statt 1621), eher deshalb, weil die Ziffer 3 keine ganz klare Gravierung zeigt. Jederfalls häufte sich aber das Material des Fundes bis 1623 an, und so gibt der Fund ein reiches Material für den Geldverkehr der Jahre um 1623.

Die unmittelbare Ursache der Verbergung des Fundes ist nicht beweisbar. Obwohl in den XVI—XVII. Jahrhunderten, im Zeitalter der ständigen Türkenkriege leicht die Ursache des Geldverbergens gegeben ist, lebte man laut bekannter geschichtlicher Angaben in der Gegend von Nyíribrony in den 20-er Jahren des XVII. Jahrhunderts unter Gábor Bethlen trotzdem in verhältnismäßiger Ruhe.

In allgemeinem bilden die verschiedenen Dutka-Groschen und Denarprägungen, sowie die der vorigen mehr oder weniger wertvollen kleinen Münzen die Mehrheit des Fundes. Es ist auffallend, daß kein polnischer halber Groschen (Poltura) dazwischen ist. Auch diese Tatsache weist auf die Verbreitungszeit am Anfang der 20-er Jahre hin. Das Material des Fundes verstärkt die bekannte Tatsache, daß die ungarischen Denare und polnisches Kleingeld den Kleingeldverkehr in der Wende des XVI—XVII. Jahrhunderts auf dem Gebiet von Siebenbürgen abwickelten.

Aus dem Fundmaterial erfährt man, daß der Verkehr der ungarischen Denare ab 1614 auffallend zurückfiel. Als Erklärung dazu können vielleicht die Schriften des Landtags von 1618 dienen, in denen die Stände sich beschwerten, daß das ungarische Geld aus dem Lande verschwand, statt dessen strömt polnisches und deutsches Geld in das Land herein. Der Fund ist übrigens ein entscheidender Beweis dafür, daß seit der Mitte des XVI. Jahrhunderts jeder Protest gegen die polnischen Münzen ganz umsonst war, deren Einströmen man nicht verhindern konnte, und die polnischen Münzen überfluteten ganz Oberungarn und das Gebiet von Siebenbürgen.

Mit einer besonderen Seltenheit haben wir im Fund nichts zu tun. Die interessanteste Prägung ist der Denar körmöcer Art, ohne Rudolfs Signatur, aus dem Jahre 1578. Das kann nur eine fehlerhafte Punzierung sein, infolge eines Fehlers des Graveurs.

L. Huszár

A TISZAVASVÁRI REFORMÁTUS TEMPLOM

A mai tiszavasvári (régebben büdszentmihályi) református templom közvetlen környezete, alaprajza, stíluslemei, méretei, külső és belső formája következtében, Szabolcs-Szatmár megye egyik legérdekesebb ilyenemű építménye. Mai alakjában ugyan 200 évesnek sem mondható, de a XVIII. században három ízben végrehajtott átépítése és bővítése egy korábbi, már a XIII. század végén is fennállott templom alapfalainak részbeni felhasználásával történt. Az átépítések és bővítések egyes fázisait ismerjük, a rendelkezésünkre álló levéltári adatokból az ősi templom méretei is megállapíthatók. Sajnos, a XVIII. századi bővítéseket végrehajtó mesterek közül csak egynek ismerjük a nevét, ami azért nagy kár, mert e században végzett toldások és átalakítások méretei, technikai megoldásai arról tanúskodnak, hogy e névtelen mesterek tudása bizonyos vonatkozásokban meghaladta a szokványos vidéki építőmesterei szintet, stílusérzékük azonban nem tartott lépést a mesterségbeli tudásukkal, ami szintén nagyon jellemző ebben a korban a provinciális építőművészetünkre. Ennek ellenére az építés egyes fázisainak feltárása jellemző fényt vet a XVIII. század második felében az alföldi építőművéség színvonalára.

A mai templom alaprajza szabálytalan kereszt, a kereszt szárait a nyugati homlokzathoz csatlakozó torony, az északi oldalon a főhajó kereszt-tengelyében elhelyezett, a templomtesttel egy magasságú porticus, a délkeleti oldalon a kereszt-tengelytől kissé nyugatra eltolt, a főfalak magasságánál kissé alacsonyabb másik bejárati csarnok alkotják. A főhajó hossz-tengelye kissé szokatlan tájolású, mert a szokott K—Ny-i iránytól észak felé 40°-al elhajlik és így nagyjából az ÉK—DNY-i iránynak felel meg. A torony sem áll pontosan a homlokzat középvonalában, hanem a DNY-i sarok felé aránytalanul eltolódott. A sokszorosan megtört falsíkok, főleg az északi oldalon és a homlokzat középvonalától dél felé eltolt torony elrendezésével elárulják, hogy többszöri, egymástól független átépítés következtében keletkeztek. Ezt a feltevést alátámasztja a templom belső térbeosztása is. Az alaprajz szerint egységesnek látszó 27,65 m hosszú és 13,40 m széles, a nyolcszög három oldalával záródó hajó tulajdonképpen két különálló részből áll, ezek szerkezetileg is elválnak egymástól. A főhajó egész északi oldalán 4,90 m szélességben emeletes karzat húzódik végig, amelynek a főhajó felé négy-négy, különböző átmérőjű boltíves nyílása van. A karzat földszintjét csehsüveg, emeleti terét pedig gömbsüveg boltozat zárja le. A boltívek három, vaskos nyolcszögű pillérre, s a keleti és nyugati falból kiugró, hasonló alaprajzú félpillérekre támaszkodnak.

A főhajó keleti végében 3,40 m szélességű földszintes orgonakarzat

húzódik, két nyílású lapos boltíve négyszögletes téglapillérekre támaszkodik. A főhajó nyugati torony alatti végében húzódó keresztkarzat 4,20 m széles, a 6 méter átmérőjű lapos boltívét egyfelől a főfal, másfelől egy négyszögletes tömzsi téglapillér támasztja alá, az északi karzat és az említett téglapillér közti 2 méteres távolságot az északi karzat homlokfalához támaszkodó félboltív-indítás hidalja át. A főhajó tényleges szélessége csupán 8,50 méter, terét négy gömbsüveg boltozat zárja le. Az egyes boltívek közt a távolság egyenlőtlen (a templom keleti végétől a torony felé haladva sorban 3,40, 6,20 és 7,10 méter). A templom belső térhatása a sokféle szerkezeti és méretbeli eltérés miatt meglehetősen zavaros, csupán a karzaton felüli tér ad némileg egységes képet.

Amilyen kevéssé egységes hatást kelt a belső térkialakítás, éppen olyan kevéssé egységes — az épület tekintélyes tömege ellenére — annak külső megjelenése is. A templom ma az utca szintjétől mintegy 2,5 m magasra kiemelkedő, szemmel láthatóan szabályos alakú, mesterséges eredetűnek tekinthető emelkedésen áll. A tényleges főbejáráthoz, az északi nyugati oldalon kétszeresen megtört fallal 4,80 méterre előreugró 9 méter széles porticushoz kívül lépcső vezet fel. Az előcsarnokból két oldalt egy-egy egykarú lépcső vezet a karzatra. A porticus enyhén hullámvonalas záródású homlokfalában a bejárati ajtó felett jellegtelen, faragott kőkeretű tábla van elhelyezve, a tábla felett körből kiinduló szalagdísz. A táblán levő felirat: D. O. M. S. / IN HONOREM S. SANCTAE TRINITATIS / EX BENIGNO INDULTU / SMAE CAEO REGIAE ET APOSTOLICAE / MATTIS JOSEPHI II. / ECCLESIA REFORMATA SZ. MIHALYIENSIS / PROPRIIS SUMPTIBUS REAEDIFICAVIT A. P. C. N. MDCCCXXXVIII. (A mindentudó Szent Űristen. A szentséges Szentháromság tiszteletére a szentséges császári, királyi és apostoli felségnek, II. Józsefnek jóindulatú engedelmével saját költségén újjáépítette a szentmihályi református egyház, Krisztus születése után 1788-ban). Ez a felirat az újjáépítés befejezésének évét jelöli (XI. t. 1—2).

A sokkal egyszerűbb kialakítású déli porticus bejáró kőkeretes ajtaja nyomott boltívű, a boltív záró kövébe bevésve: ¹⁷/₈₈, ami ismét az újjáépítés évére utal (XII. t. 1). A templom délnyugati végén, a középvonaltól dél felé eltolt 6 × 6 méteres alaprajzú zömök testű torony közepén, jellegtelen bejárat nyílik a főhajó középvonalának megfelelően. A tornyot a két külső sarkán vastos, kettős tagozású téglapillérek támogatják. A déli fal nyugati végén a porticustól balra levő, a többbitől erősen eltérő zömök pillér, a torony alatti karzat földszinti boltívének a főfalra gyakorolt nyomását egyenlíti ki. A déli fal keleti végén, a porticustól jobbra látható, a sarokpillérekkel azonos méretű és tagozású pillér a főhajó tetőboltozatát tartó ív alatti belső félpillért támogatja. A kb. 20 méter magas tornyot provinciális barokk ízlésű sisak fedi. A toronybejárat két oldalán a lőrés alakú nyílások az ablakokat helyettesítik. A külső falszakok különböző méretei miatt a köríves záródású, díszítés nélküli ablaknyílások méretei is eltérőek egymástól. Az épület tömegének aránytalanságait a környező dús növényzet csupán enyhíti, de nem tünteti el.

A templomot szabálytalan négyszöget alkotó téglakerítés veszi körül. A kerítés ÉK-i és DK-i oldalán kb. két méter magas, romladozó, természetes kővel vegyesen rakott, helyben égetett téglából épült; a DK-i és DNy-i

sarkán egy-egy 5 méter átmérőjű, a külső oldalán kulcsos lőréssel ellátott, boltozott, zsindelemmel fedett toronyszerű építmény áll. Ezeket a tornyokat a helybeliek „kásamáté” néven emlegetik, a kazamata elnevezés helyi változataként. Régebben a kőkerítés mindkét sarkán állott egy-egy ilyen saroktorony, összesen tehát négy, de ezeket az ÉNy-i és DNy-i kerítésrészekkel együtt lebontották. A lebontott kőkerítés helyén most szecessziós jellegű kovácsolt vasrácsos, téglalapú kerítés húzódik. A kőkerítés még álló délkeleti részén a porticussal szemben kapu van, amelynek köríves kapunyílása felett az egykori kőhomlokzat, kettős homorú ívű barokkos záródása még a mostani romladozó állapotban is felismerhető. A kapu két oldalán egy-egy kulcsos lőrés látható.

A kerítés által bezárt területen, sőt feltehetően részben azon kívül is régen temető lehetett, mert az 1930-as években a templom villámhárítójának földelését javítva, a feltárt gödrökben öt, koporsós temetkezésre utaló sírt tártak fel.

* * *

A templom építéstörténete nagyrészt feleletet ad a jelenlegi formából is levonható következtetésekre. A mai templom helyén ugyanis a XIV. század első évtizedében már kétségtelenül állott egy kőtemplom, amelynek építését az első, 1319-ben kelt említésnél lényegesen korábbra kell tennünk. A templom védőszentje Szt. Mihály arkangyal volt, erről kapta a falu is a nevét. A település valószínűleg a tatárjárás után, a XIII. század második felében keletkezett, mégpedig az egykori szabolcsi vár birtokán. Telepítője minden valószínűség szerint a Nyírség középső területein birtokos Balog-Semjén nemzetség második, névszerint ismert tagja, Mihály (1250—1292) lehetett. A falu alapítója a templom védőszentjéül a saját névadó védőszentjét választotta, viszont a falu nevét az egyház patronusáról vette. Ebben az időben ez a névadási gyakorlat általános volt.¹

Az új falu azonban — legalább is kezdetben — nem lehetett valami népes település. Az alapító Mihály három fiának 1319-ben bekövetkezett osztozkodáskor a *templomtól* észak felé az út két oldalán álló házak Istvánnak, a templomtól nyugati irányban álló házak egy része Lászlónak, más része Mihálynak maradt. A testvérek megállapodtak abban is, hogy a megosztott falu belső telkeinek tartozékait, mind a legelőket, erdőket, ré-

¹ A Balog-Semjén nemzetség ősi birtokai a Szamos menti Kérszemjén környékén voltak, a későbbi birtokközpont, Kállósemjén alighanem későbbi — de még a nemzetség ágakra és családokra szakadás előtti — szerzés. Ez a birtokközpont a kezükben lehetett már a XIII. század eleje előtt is. Ettől a birtokközponttól távolabb, északra és nyugatra eső birtokok — köztük a Szentmihállyal szomszédos Büdmonostora, továbbá Beszterec, Dombrád és Ajak az egykori szabolcsi várispánság birtokai közé ékelődnek be, és egy részük megállapíthatóan királyi adományozás révén került a birtokukba. A mai Tiszavasvári egyik felét alkotó egykori Büdmonostora 1250 után a nemzetségből kivált, Kállay család alapító ősének, Egyednek a birtoka. Ennek az Egyednek bátyja volt az a Mihály, aki a Semjéni család őse lett. A Szentmihály birtok mindig ezen az ágon öröklődött. A középkori Büd és monostora a mai falutól nyugatabbra, a mostani szőlőskertek helyén feküdt, helyét téglal- és cseréptöredékek jelzik. *Karácsonyi János*, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. k. Bp., 1900. 181, 191; *Fekete Nagy Antal*, Településtörténet és egyháztörténet: Századok. 1937 (71). 417—431; Anjouk. okl. II. 174.

teket és kaszálókat, mind pedig a templomot közösen és osztatlanul használják. Ellenben mindenik testvér jogot kapott arra, hogy saját falurészére jobbágyokat szerezhet és telepíthet.²

Az oklevélben említett templom a mai helyén, mesterséges őshalmon, az egyébként sík terepből jól kiemelkedő szinten állott, félköríves szentélyzáródású, egyhajós román stílusú templom lehetett, de méretei szerint a jelentékenyebb nagyságú egyházak közé tartozhatott. Méreteit is tudjuk abból a vizsgálatból, amelyet 1754-ben és 1755-ben végeztek a korábban mintegy 10—12 év előtt — végrehajtott tatarozás megállapítására. A templom hajójának hossza belül mérve 12 öl volt, szélessége szintén belül 4 öl 1 arasz, kívül két arasz híján öt öl. A templom keleti végét kerek záródásúnak mondja a jelentés, ezt a részt az 1742—43-ban végrehajtott javítás során a falak egyrészével kénytelenek voltak lebontani, de az új falak a régi alapokon épültek. A még ki nem javított falak is erősen rongáltak voltak, belülről három, kívülről egy fagerendával megtámasztva.³

Ha ezeket a méreteket a mai alaprajzra rávetítjük, szembetűnően látszik, hogy ezek megfelelnek a mai főhajó hosszának, a mai nyolcszög belső oldalától a torony alatti karzat tartópilléreig mérve. A mai főhajó szélessége pedig, az északi karzat szélességének leszámításával, pontosan megfelel a középkori temploménak. Tehát a jelenlegi déli főfal, teljes egészében az egykori középkori templom alapjaira van építve, a keleti nyolcszögű záródás követi a korábbi félkörös fal vonalát; az északi oldalon és a torony alatti végén a karzatot tartó pillérek a földig lebontott középkori alapfalakon állnak. Nyilvánvalóan téves tehát a megyei monográfia írójának az a megállapítása, hogy a szentmihályi ref. templom a XVI. században épült.⁴

A templom további sorsáról évszázadokon keresztül semmit sem tudunk. Az 1332—36-i pápai tizedjegyzékben, bár a környéken több egyházas falu meg van nevezve, Szentmihály egyháza nem szerepel. A falu életfolytonossága sohasem szakadt meg, a XIV—XV. század folyamán azonban a szomszédos Búdmonostora jelentékenyebb hely lehetett nála. Az 1556-i Szabolcs megyei dézsmajegyzék szerint, azonban a XVI. század közepén Szentmihály a dadai járásnak alighanem a legnépesebb helye.⁵

A XVII. század második felében a lakosság áttért a kálvini hitvallásra. A református egyház fennállására az első adat 1608-ból származik, 1620-ban a falu átmenetileg elnéptelenedett, de három év múlva Lónyay Zsigmond segítségével újra benépesedett. Ez idő tájt lakossága már hajdú szabadalommal élt és minden valószínűség szerint ebben az idő tájban alakult ki a mai napig felismerhető ólaskertes településformája. A középkori templom homlokzatán befalazott, 1667 évszámot viselő kő, a falu történetírója szerint, az ebben az évben végrehajtott renoválásra utal. A XVII. században a templomtól különálló haranglábban két harang is függött. Az

² Anjouk. oklt. II. 526—527.

³ NYÁL. Szabolcs megye. Act. fasc. 55. no. 174. 1754. A jelentés szövege nehezen értelmezhető. A templom keleti végén még akkor álló, de már erősen romladozott állapotban levő félköríves szentélyzáródás külső kerületét hét ölnök mérték. A jelenlegi alaprajzra vetítve ez esetben a félkörív sugara a körfal külső oldaláig mérve 385—410 cm lehetett.

⁴ Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky S. Szabolcs megye. é. n. 64.

⁵ Vö. *Balogh István*, Szabolcs megye dézsmajegyzéke 1556-ból. Bp., 1960. (Klly. Jósa András Múzeum Évkönyve. I. 1958.) 151.

egyik, három mázsás harangot 1650-ben Georgius Wierd eperjesi harangöntő készítette, a másik, 190 font súlyú harang, az 1651-es évszámot viselte.⁶

Mivel a kálvinista egyház a bécsi béke (1606) korában kétség nélkül fennállott, a XVIII. század elején a protestánsok vallásgyakorlatát, templomépítését és a meglévő egyházi épületek javítását s bővítését mindinkább korlátozó állami intézkedések Büdszentmihályra nem voltak alkalmazhatók. Ennek tulajdonítható az, hogy 1739-ben minden felsőbb hatósági engedély nélkül újítták meg a templom zsindefeledét.⁷

A következő évtizedben azonban a központi államigazgatás korlátozó rendelkezései mindinkább érezhetőbbek lettek. A r. katolikus plébánosok és esperesek figyelme minden — az egyházmegyéjükben történő — változásra kiterjedt, a tapasztaltakat azonnal jelentették mind a helytartótanácsnak, mind a közvetlen felügyeletet gyakorló megyei hatóságoknak. Ezeknek az intézkedéseknek következtében tudunk arról, hogy 1743-ban a község és az egyház minden engedély nélkül kijavíttatta a középkori templom omladozó, kidülőlőfélben levő nyugati falát.

A község elöljárósága 1752-ben, az egy évtizeddel korábban követett módhoz hasonlóan, ismét a földesúrhoz folyamodott, hogy engedje meg a templom keleti falának kijavítását. Pethő Rozália földesasszony ehhez hozzá is járult, és így a földesúri engedély birtokában az újjáépítés meg is indult. A rakamazi r. katolikus plébános feljelentésére azonban a helytartótanács elrendelte a vizsgálatot annak megállapítására, hogy mikor, kinek az engedélyével, milyen mértékű átalakítást vagy bővítést végeztek a templomon. Ugyanakkor felmérte a meglévő épületet, nehogy a restaurálás ürügyén kibővítsék az épületet. E felmérés alapján — amelynek adatait fentebb ismertettük — állapíthattuk meg a középkori templom legfontosabb méreteit. A helytartótanács által a tatározásra kiadott engedély úgy szólt, hogy csupán az eredeti állapot szerinti helyreállítást engedje meg, a felmérésre használt ölrudat le kell pecsételni és a tatározás befejezése után az esetleges bővítés megállapítására, a mérést ugyanazzal kell megejteni.⁸

Az engedély birtokában 1755-ben, a templom keleti falainak újjáépítése be is fejeződött, de az 1756-ban az újjáépítés ellenőrzésére kiküldött bizottság, — miután az eredeti, lepecsételt mérőrudat nem használhatta — az 1754-i és mostani mérés között némi, de nem túl nagy eltérést állapított meg. Az eltérés okának felderítésére külön bizottságot küldöttek ki, amely a tanúk vallomásaiból és Pethő Rozália leveléből kiderítette, hogy az 1743-i javításra a földesúr adott engedélyt. E javítás a templom nyugati végét érintette, az újjáépített falrész a régi templom kőből és téglából vegyesen épített fundamentomán áll. A javításra akkor azért volt szükség, mert ez a falrész kidőlt, de már előtte is romladozó állapotban volt. A 12 év előtti javítás munkáit *Palczér Boldizsár* debreceni kőműves végezte, de őt már nem lehetett kihallgatni, mert néhány évvel korábban meghalt. Az 1754—55-i újjáépítés szintén a régi falak és alapok felhasználásával történt, így nagyobb bővítésre nem került sor. „Az ajtófelet, amelyen kiteszõ

⁶ *Barcsa János*, A tiszántúli ref. egyházkerület története. I. k. Db., 1906. 229—230; *Sörös András*, Szentmihály község története. Db., 1887. 106.

⁷ *Sörös*, id. mű 108.

⁸ NYÁL. Szabolcs megye. Act. fasc. 55. no. 174. 1754.

számokkal az 1667-ik esztendő vagyon kivágva és a templom kőfala közzé vagyon helyheztetve, azon ajtófélfát a szentmihályi templomnak régi kőfala közzül vették ki és azt tulajdon azon valóságában tették azon elébbeni helyére, ez előtt 13 esztendőkkel épített kőfal közzé, ugyan ajtófélnek.”⁹

A szövegből következtetve a középkori alapfalakon újjáépült templom bejárata a nyugati végén volt, mert ez az említett ajtófél és évszám az 1743-ban épített falban volt elhelyezve, csak később került a mostani helyére.

A torony építésére másfél évtized múlva, 1759-ben került sor. A templom fából készült harangtornya, amely az alapjának egyik oldalán 1,5 öl és 3 láb, a másikon 1 öl és 2 lábnyi, magassága pedig 4,5 ölnyi volt, a templom nyugati végén az északi sarka felől állott. Alapja terméskő és téglából volt, négy oszlopát gerendakötések erősítették meg. A négy sarok- és talpgerendát négy támasz kötötte össze. A felülvizsgáló bizottság egyes tagjai azt állították, hogy ez az építmény tulajdonképpen harangláb, tehát a torony építése nem engedhető meg. A megyei kiküldöttek azonban azon a véleményen voltak, hogy a harangláb legfeljebb három ölnyi magas, kétágú ágas, amelyen csak csengőt lehet elhelyezni. A szentmihályiak fatornya harangharangtorony, csak a faépítmény költséges volta miatt téglából kívánják megépíteni s ehhez joguk is van, mert 1621 óta vitathatatlanul szabad vallásgyakorlattal rendelkeznek és a templomépítést korlátozó rendelkezések nem vonatkoznak rájuk.

A torony alapjait 1760 július 14-én rakták le és a következő évben 7,5 ölnyi magas falát fel is húzták. Az építésről az egyházi jegyzőkönyv szűkszavú feljegyzése tájékoztat, s ebből arra lehetne következtetni, hogy a templomot is bővítették volna. Így értelmezi ezt az adatot a falu és az egyház történetek is, aki szerint a torony és a templomtest összeköttetésében állott egymással. Ez azonban csak abban az esetben képzelhető el, ha feltételezzük, hogy a torony — ami bizonyos — a mai helyén állott és a torony s a templom közti, mintegy két ölnyi távolságot már ekkor beépítették volna. Mivel azonban semmi adatunk nincsen arra, hogy a torony helyét később változtatták és mivel egy későbbi felmérés szerint a templom hajójának hosszúsága még mindig 12 ölben van megadva, legfeljebb arra gondolhatunk, hogy a torony építésénél az elhelyezés tekintetében már gondoltak az esetleges bővítésre, ezért a torony bejáratának főtengelyét a hajó hossz tengelyének vonalába építették és valamiféle ideiglenes összeköttetést létesítettek a torony és a még mindig középkori méretben álló templomtest között.¹⁰

A toronyba 1771-ben Boros János kassai órasmester által órát is készít-

⁹ U. ott. Act. fasc. 57. no. 97. 1756.; Az említett Palczér Boldizsár debreceni kőműves mester azonos az 1720—26 között épült debreceni ref. kistemplom építőmesterével, akinek egyébként eléggé ismeretlen építőmesteri tevékenységére ez az eddig ismert második adat.

¹⁰ „Fels. királyasszonyunk Mária Teresia instantiára megengette, hogy a templom augeáltassék és kőtorony mellé ex fundamento (alapján kezdve) építtessék, amelyek is az Ecclesia költségével elkészíttettek 1761. Eszt. A templomnak és toronynak épületeiről lehet bővebbet látni a helység protocollumában.” Egyh. prot. Tiszavasvári ref. egyház. 203. l.; Sörös, Id. mű. 113. és 115.; A torony állapotára a vármegyei bizottság véleménye. NYÁL. Szabolcs m. Act. fasc. 60. no. 115. 1759. Sajnos, a község jegyzőkönyve az idők folyamán elpusztult. Sörös szerint a tornyot *Fekete István, Veres István* és *Tóth András* ácsok építették.

tettek. A torony és a templom tetejét az 1779. ápr. 23-ról 24-re virradó éjjel kitért szélvihar és villámcsapás megrongálta, de a kárt még azon évben helyreállították mintegy 300 Ft költséggel.¹¹

A templom a mai formáját az 1788—89-i bővítés által kapta. A református egyház és a község már 1785-ben folyamodott a helytartótanácshoz, hogy mivel a 12 öl hosszú és 4 öl széles templomba a nép fele sem fér be, engedélyezze hosszának meg bővítését 14, szélességét pedig 6 ölnyire. A bővítés részletes tervét és költségeit szintén beadták a helytartótanácshoz. A kiküldött bizottság az engedély megadását a község és az egyház által megadott indokok alapján javasolta, de a kivitelre mégis csak négy év múlva került sor. A templom torony felőli végét két öllel megtoldották, az északi oldalát kijebb vitték, az itteni fal és a téglakarzat új alapra épült. A templom keleti végén és déli oldalán levő, korábban már újjáépített, de a középkori alapokon álló falakat magasabbra rakták, az egész belső teret pedig leboltozták. A főhajó boltívének csúcspontja a padlótól mérve 9,40 m magasán van, a karzat felett levő boltozat ennél 90 cm-rel alacsonyabban esik.¹²

A templom főbejáratát is az északnyugati oldalra tették, a karzatba való feljárás érdekében a bejárat két oldalán félkarú lépcsőkkel ellátott, a főfallal egy magasságú porticust építettek. Egészen bizonyos, hogy ekkor épült meg a mai templom keleti végén levő orgonakarzat földszintes boltozatos része és feltehető — bár egyetlen forrás sem említi, de a szerkezet elárulja —, a torony felőli karzat is. Az építést 1789-ben fejezték be, mintegy 60 ezer Ft költséggel. Ekkor illesztették az orgonakarzat falába azt a feliratos kőtáblát, amely az építés emlékét örökíti meg. Ezt a kőtáblát 1865-ben helyezték el a mai helyére, a bejárat porticus homlokzatára.

A feljegyzések utalásaiból következtetve, a bővítés és újjáépítés előtti templom belső tere síkmennyezettel, fafödémmel volt lezárva. A korábbi alacsonyabb falak aligha igényeltek külön támasztópilléreket, a boltívek nyomása miatt azonban a két oldalfalat kívül is erősíteni kellett. A toronyfelőli karzat ívének nyomása miatt volt szükség a déli fal mellett arra a vaskos, széles támpillérre, amely ma semmiképp sem illeszkedik bele a külső támpillérek többé-kevésbé szabályos ritmusába. Egyébként a déli fal három pillére sem áll pontosan szemben a belső boltíveket tartó félpillérekkel.

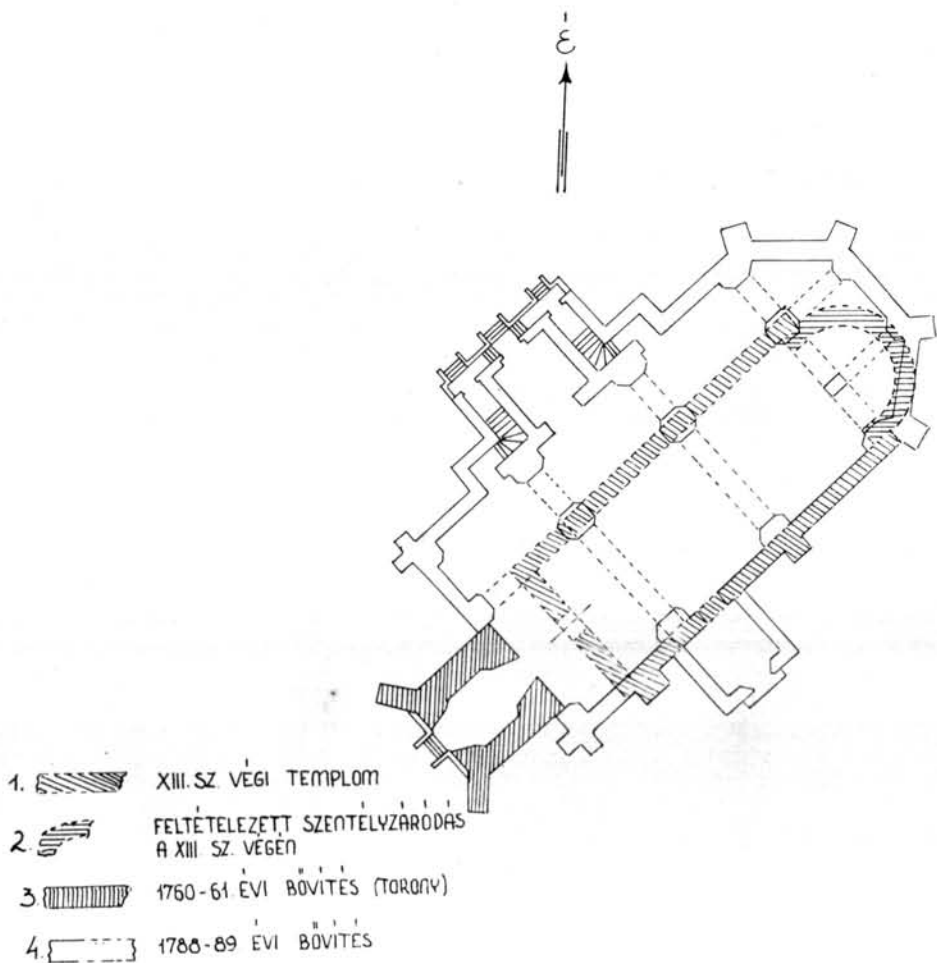
A templom falának magasítása miatt a következő évben a torony falát is felemelték 12 öl magasra és négy fiatornyos 17 öles karcsú zsindeletet emeltek a kőfal fölé. Az építőmesterek nevét a torony gombjába helyezett felirat tartalmazta, sajnos azonban ezt a jegyzőkönyvben nem jegyezték fel.¹³

A templomkert eleinte sövényvel, később palánkkal volt felkerítve. 1791-ben azonban az egykori palánk helyére egyes részleteiben ma is meglevő kőkerítést emelték, három nagyobb és egy kisebb kapuval, a négy

¹¹ Sörös, Id. mű. 115; Egyh. prot. 204. l.

¹² Az 1785-i bizottsági vizsgálat szerint a templom belső hossza 12 öl, szélessége 4 öl, tehát az 1760—61 építés során a falak még mindig a középkori alapfalakon állottak. NYÁL. Szabolcs m. Act. fasc. 2. no. 154. 1785.; Sörös, id. mű. 124. és Egyh. prot. 1789. év. 206.

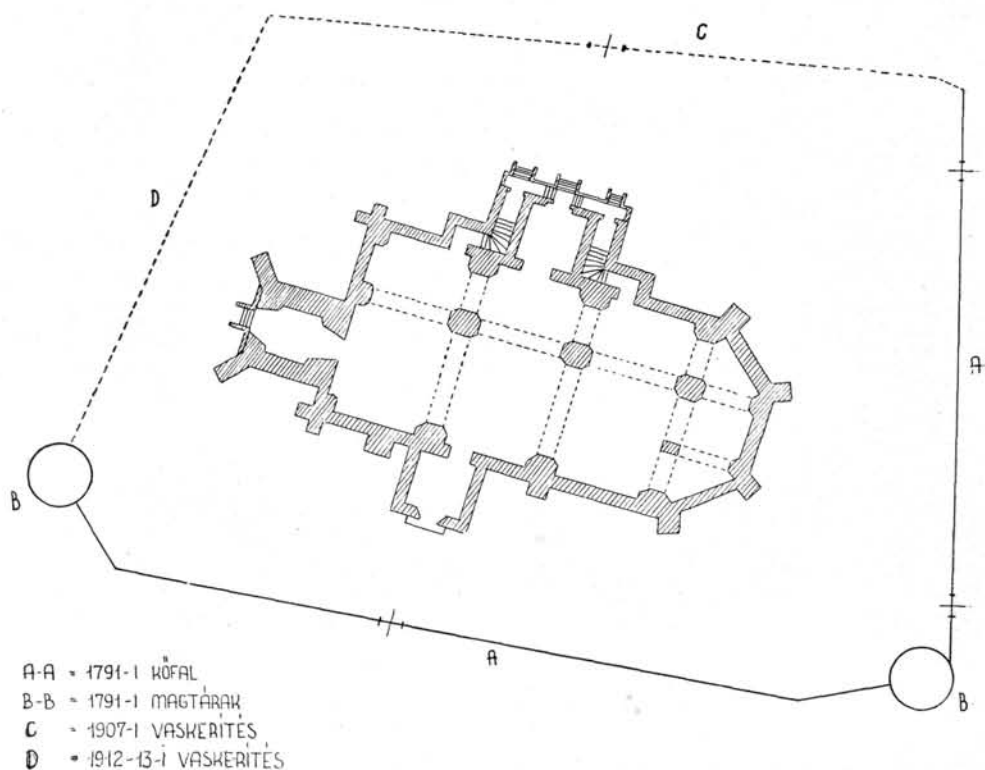
¹³ Egyh. prot. 1790. 206; Sörös, id. mű. 125.

26. kép. A tiszavasvári (régebben büdszentmihályi) templom (XIII—XVIII. század)

sarkán egy-egy köralaprajzú, boltíves saroktoronnyal. A tornyok sohasem szolgáltak védelemre, már építéskor is magtárnak szánták őket és fennállásuk alatt bennük tartották az egyház, a lelkészek és a tanítók gabonajárándóságát. A kőfal déli oldalán a kapu még ma is az eredeti állapotot őrzi, bár erősen romladozóban van, az egykori barokkos jellegű vonalvezetése ma is felismerhető. E déli bejárat két oldalán ma is látható kulcsos lőrések szintén ebből az időből valók (26—27. kép).

A templomot körülvevő bástyás kőfal tehát aránylag késői eredetű, a helység régebbi, szabad hajdú jogállásának emlékeztetőjeként, tudatos historizálásnak köszönheti eredetét. A környező hajdúvárosokban ebben az időben még mindenütt megvoltak az ilyesféle, templomerőd jellegű építmények; ma már csak Hajdúdorogon és Hajdúszoboszlón látható az egykori

27. kép. A tiszavasvári (régábban büdszentmihályi) templom (XVIII—XX. század)

templomkerítés némi maradványa. Egyelőre a hajdúvárosok templomerőd-szerű kerítésének keletkezési kora tisztázatlan, csupán annyi bizonyos, hogy a hajdúszoboszlói templom védőfala a XVIII. század első éveiben már állott. Annyi azonban bizonyos, Büdszentmihályon ez a templomkerítés a XVIII. század végén épült, akkor, amikor már védelmi jelentősége nem volt, s amikor a város egykori szabad hajdúvárosi jogállását már régen elvesztette. Az egykori katonai szervezet és szabadparaszti állapotnak ebben az időben már csupán az emléke és a településnek tizedekre való beosztásának rendje élt. Lehet, hogy nem járunk messze az igazságtól, ha felteszszük, hogy a hajdúvárosokhoz hasonló templomerőd építésével az egykori szabadabb állapot emlékét kívánták emlékezetben tartani.

A körkerítés északkeleti és északi részét, a sarkon álló magtárral 1907-ben, a délnyugati a mai iskola felőli részét az északnyugati sarkon álló toronnyal 1912—13-ban bontották el, s akkor húzták helyette a ma is álló kovácsoltvas-kerítést.¹⁴

¹⁴ Egyh. prot. 1791. 207.; Gombás András közlése, aki gyermekkorában még ép-ségben látta.

A kőkerítésen az elbontott főbejárat kapuját szamárhátíves orom koronázta, a két vállpilléren egy-egy rokokó jellegű faragott kőrózsa állott. Ezek a kőrózsa ma is megvannak.

A templom belső berendezésének készítése idejére a jelenlegi rendelkezésre álló feljegyzések semmiféle támpontot nem nyújtanak. A ma meglévő szószek kétségtelenül az 1780-as évek után keletkezett, faragott díszei határozottan a XVIII. század végére utalnak. Koronája egyszerűbb kivitelben a debreceni ref. kistemplom 1792-ben készült szószekének koronájára emlékeztet (XIII. t. 2).

A templom belseje az utóbbi másfél évszázad alatt lényegében nem változott. 1810-ben a boltíveket — mivel hasadozni kezdtek — húzóvasakkal átkötötték, 1817-ben pedig a főhajó boltíveit a tetőgerendákhoz kötötték fel. Jónás István nagyváradai orgonakészítő által készített orgonát 1863-ban állították fel.

A templom tetejét 1802-ben újra zindelyezték, 1828. szeptember 14-én a torony 17 öl magas tetejét a vihar a templom tetejére borította, s ennek a helyére a következő évben csupán 7 öl magas tetőt húztak a toronyra. 1857-ben a tűzvész által a torony, a templom és két magtár fedele leégett a közelben levő egyik leányiskolával együtt. A templomot Smid János tokaji áccsal még az évben újrafedették, de a torony ideiglenes tetejét csak 1862-ben állították helyre. Mintául az 1944-i bombázásnál megsémisült debreceni ispotályi református templom tornyát vették. A kőműves munkát Szeitler Imre hajdúböszörményi mester, az ácsmunkát Nagy Sándor hajdúnánási ács végezte. 1885-ben a templom zindelyfedelét bádoggal cserélték ki¹⁵ (XIV. t. 1).

A templom mellett már a XVIII. század elején is állott egy — nyilván vályogból épült — iskola és lelkészi lakás. 1787-ben a predikátor udvarában építették a ma is meglévő téglapincét. A téglát csak sárba rakták, de a falakat kívülről bevakolták. Az egész pince építése 49 rft. 37 krajcárba került. A ma is fennálló földszintes iskola épülete 1830-ban, a lelkészlakás pedig 1834—35-ben épült. E két épület ma is áll. Építőmesterük Ényi József kőműves volt. Az iskolaépületen mind kívül, mind belül számos változtatást végeztek, az ugyancsak földszintes lelkészlakás nyitott árkádos folyosójával, boltíves szobáival a szerényebb vidéki klasszicista építészet nem túl jelentős alkotása.¹⁶

* * *

A templom és az egyház — a református egyházakra általánosságban jellemző módon — művészeti vagy iparművészeti szempontból jelentős alkotásokkal nem dicsekedhetett. Ez volt a helyzet régebben is, ma is ugyanezt lehet elmondani a meglévő felszerelésről. Pedig mind a régiebb, mind az újabb felszerelésről meglehetősen részletes feljegyzések és leltárak vannak. A fentebb említett két XVII. századi harang és az 1781-ben Lecherer János által öntött 5 mázsás harang az 1857-i tűzvész alkalmával megolvadt, helyettük 1859-ben Bochunból három acél harangot vásároltak. Ez a három harang ma is megvan.¹⁷

¹⁵ Egyh. prot. 1810. és 1819. 210; Sőrés, id. mű. 127, 128, 146, 147, 151, 153.

¹⁶ Egyh. prot. 1781. 202; Sőrés, id. mű. 133.

¹⁷ Sőrés, id. mű. 121, 148.

A templom kegyzsereit egy 1780-as években felvett leltár részletesen felsorolja. Eszerint abban az időben az alábbi tárgyak voltak az egyház birtokában: „Vagyon hét ón kanna; az első két ittzés, e van kívül reá írva: »Isten tisztességére, a Sz. Mihályi Ecclesia szükségére csináltatta a debretzeni csizmadia Pete Miklós 1659«; 2. egy igen régi kanna, de amelyen sem irás, sem szám nincsen, fedele egészen kiesett, az oldalán emberfő vagyon és körülötte holmi figurák, ez is két ittzés; 3. két ittzésnél nagyobb, e van reá írva »Szent Mihályi Szent Ecclesiaé anno 1712. D. 4. Au.«; 4. ez a 3-diknak párja, egyenlő formájú, nagyságú és idejű; 5. két ittzés, e van reá írva: »Tokajban lakozó Kalai Szabó Mihály csináltata ez kannát Isten dicsőségére 1702«, körülötte figurák vagynak, nem magyar lehetett ennek a mestere; 6. két ittzés e van reá írva: »Dancsó Istvánné vette a Sz. Mihályi R. Ecclesia számára, 1771.«; 7. Kisebb a többinél és nagyobb egy ittzésnél, semmi sincs reá írva. Vagyon két ezüst pohár is, mindenik egy egy meszellyes. Az egyik régi, de nincs esztendőszám rajta, a másikat akkor csináltatta az Ekklesia a maga költségén, mikor ide hozattattam, azaz 1772-dik esztendőben, amint a talpára vagyon írva.” „1785-ben vett még egy három és fél iccés ónkannát 7 és fél rénes forinton. Erre reá van írva: »Sz. Mihályi Reformata Ecclesiae, A° 1785.«”

Az említett, 1780 előtti leltárban felsorolt ónkannák közül hármát (a 2., 5. és 7. szám alatt felsoroltakat), mivel a régiség miatt elavultak, 1792-ben beolvasztották s négy nagyobb és egy kicsiny kannát csináltattak belőlük. Az egyik nagyot az egyház fizette ki, a többit a hívek. A kannák fontja 21 garasba, minden egyes betű vése 1 krajcárba került.¹⁸

Ma a különböző viszontagságok után az egyház birtokában egy talpas ezüstpohár, egy ezüst tányér és hét ónkanna van. Az ezüst pohár hengeres testű, keskeny talpszegéllyel, szája karimája enyhén kihajló. Oldalán egyszerű vésett, reneszánsz jellegű stilizált inda- és levéldísz látható, talpa szegélyén vésett téglalap alakú díszítés fut körül. Magassága 20 cm, talpa átmérője 7,6 cm, szája átmérője 9,8 cm. Sem hitelesítő jegy, sem mesterjegy nem fedezhető fel rajta, peremén belől lekopott aranyozás nyomait mutatja. Díszítéséből ítélve XVII. századi munka lehet, talán azonosítható a fentebb említett leltár évszám nélküli régi poharával (XIV. t. 2). Az ugyanezen leltárban felvett, 1772-ös évszámot viselő ezüstpohár ma már nincs meg, de a feljegyzések sem tájékoztatnak sorsáról. Az ezüstitányér lapos, széles karimájú, karimáján stilizált indadísz látható, átmérője 21 cm. Mesterjegye „C.S.”, felirata: „A Szent Mihályi Ref. egyház részére Kató Balázs ajándéka 1867.”

Az ónkannák közül legrégebb az 1772-i leltár harmadik tétele alatt említett, 1712-es évszámot viselő, csőrös kiöntős, fedeles, felfelé szűkülő testű, széles talpú boroskanna. Magassága fedéllel 40 cm., talpa átmérője 16,5 cm, szája átmérője 11,5 cm. A kanna testének alsó felső harmadán széles, domború borda fut körül, fedele fogója a hármas tagozású, levél alakú, csúcsán fenyőtoboz. Felirata a derekán vésvé, szövege megfelel az 1772-i leltárban közöltnek (XV. t. 1). Időben ez után következik az a kanna, amelyet az egyházi jegyzőkönyv szerint 1785-ben vásároltak volna. A feliratának szövege megfelel az ott közöltnek, de az évszám helyesen 1783. A fedeles kanna

¹⁸ Egyh. prot. 48.

teste felfelé keskenyedik, oldalán három domború bordasor fut körül, széles fülén gyöngysor látszik. Fedelének csúcsát hat, felfelé keskenyedő korong alkotja. Magassága 44,5 cm, szája átmérője 12,9 cm, talpa átmérője 16,8 cm (XV. t. 2).

A többi öt kanna az 1792-i beszerzésből származik. Közülük egy kisebb, a másik négynek mérete, formája teljesen azonos, csupán a feliratok szövege tér el egymástól. A kis kanna fedele ma már hiányzik, oldalán mélyített vályú fut körül. Felirata: A SZ. MIHÁLYI REFORMATA EKKLÉSIA SZÁ / MÁRA AKORI KURATOR OLAH MIHALY MAGA / KÖLTSIGIN TSINÁLTATTA ANNO 1792 DIE 22 MAJI. Magassága 24,5 cm talpa átmérője 11,5 cm, szája átmérője 8 cm (XVI. t. 1).

A másik négy kanna magassága 41 cm, talp átmérője 19,5 cm, szájmérete 14,5 cm, mindenik csőrös kiöntővel, fedőemelője sima, fedelükön a csúcs fordított kehely alakú, oldalukon két domború borda fut körbe. Az első felirat: A SZ. MIHÁLYI REFORMATA EKLESIA / SZÁMÁRA NZ. KULTSÁR GYÖRGY TSINÁL / TATTA ANNO 1792 DIE 22 MAJI. A második felírásának szövege hasonló beosztású mint az előbbie, készítettője Fitos Ferenc volt; a harmadikat a felirat tanúsága szerint A SZ. MIHÁLYI REFORMATA SZ. EKLESIAE / NZ. HADNAGY KIS FERENTZ ÉS OLAH KATA / FELESÉGIVEL EGYÖT TSINÁLTATÁK DEBRECZEN / BEN ANNO 1792 D: 22 MAJI. A negyedik az, amelyet ugyanez évben az egyház csináltatott a beolvasztott régibb ónedényekből. Felirata A SZ. MIHÁLYI REFORMATA SZ. EKLESIAE / ANNO 1792 DIE 22 MAJI. Debreczenben ez időben több önműves is dolgozott, mesterjegy hiányában és közelebbi adatok nélkül a készítő mester, vagy esetleg mesterek neve nem állapítható meg (XVI. t. 2).

Az egyház kevésbé volt szerencsés a terítők tekintetében. Azt tudjuk, 1792-ben Kulcsár György egy fehér abroszt, 1797-ben pedig Oláh Mihály és felesége egy kék selyem moaré abroszt készített, ill. adott az úrasztalára, de ezeknek ma már semmi nyoma nincs. A mostani terítők egészen újak.¹⁹

Balogh István

¹⁹ Sörös, id. mű 126, 127.

THE REFORMED CHURCH IN TISZAVASVÁRI

The reformed church in Tiszavasvári (formerly Büdszentmihály) obtained its present form after repeated extension and rebuilding in the 18th century. On its present ground-plan, by the facts and figures of the two measurings in 1752 and 1756, one can clearly recognize the proportions of its medieval Romanesque archetype. As these particulars show the length of that old church's nave was 12 Viennese fathoms (22.68 m.) and the breadth of it—4 fathoms and 1 "sukk" pron.: "shook"—a fraction of the fathom (7.88 m.); respectively the church as a whole was a single-naved one, its axis north-east south-west directed, with semicircular termination. The dimensions of the termination can't be determined but hypothetically. The southeastern wall of the church of today stands upon the medieval basement while the lines of the northwestern and the south-western walls of the Romanesque edifice are shown by the pillars holding the choir today (pict.6). The medieval church was built in the decades after 1250; in 1319, without any doubt, it was already finished. The patron saint of the village was St. Michael, the church's former name was taken from him.

This medieval structure, as late as in 1743, was still onely repaired; in 1755—56, however, its walls were rebuilt on the old basement and in 1760, to the south-eastern end of it yet separately from its very body, its present bell was thrown out; a life time later, in 1788-89 exactly, the space between the bell and the medieval church was built in and on the north-eastern side, after demolishing the medieval wall, the interior became considerably enlarged. As a result of this extension can we now see in the present church that vaulted line of choirs running around on the south-east, north-west, and north-east sides. The church standing on a man-made hillock was—in 1791—surrounded with a rectangled stone-wall, on each corner of wich there was a casamated bastion erected, *i.e.* four together, every one with circular ground-plan and loop-holes, serving for all that merely as granaries. A part of the stone-wall and two of the bastions continue to exist even today (XII.t.2., XIII.t.1., pict.27). The names of the masters or craftsmen who took part in these buildings are unkown for the most part.

Furnishings in the church: very plain (XIII.t.2). The ecclesiastical objects—except a single one, a Renaissance silver cup from the 17th century—date from the end of the 18th century: works of unkown tinsmiths of Debrecen (XV—XVI. t).

I. Balogh

